

»A HELLÉNIZMUS ÉS TÖRTÉNETI SZEREPE«

(VITAÜLÉS A HELLÉNIZMUS PROBLÉMÁIRÓL)*

A Magyar Tudományos Akadémia Klasszika-filológiai Allandó Bizottságának munkaközössége és a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társaság ókori keleti szakosztálya 1953. április 24-én és 25-én kétnapos vitaülést rendezett a hellénizmus problémáiról. A vitaülés A. B. Ranovicsnak, a nemrég elhunyt kiváló szovjet ókori történésznek »A hellénizmus és történeti szerepe« (Эллинизм и его историческая роль, М. Л. 1950) c., magyar nyelven a MTA II. osztályának gondozásában most megjelent munkájához kapcsolódott. Célja a könyv eredményeinek megvitatása, ezeknek az eredményeknek a Ranovics által nem tárgyalt területekre való alkalmazása és kiegészítése, nem utolsó sorban pedig a magyar hellénizmus-kutatás helyzetének felmérése és feladatainak kijelölése volt.

A vitaülésen 18 felszólalás hangzott el. Borzsák István bevezető előadását a következő hasábkon teljes terjedelmében közöljük. Harmatta János az ázsiai hellénizmus problémáiról beszélt, főleg azokkal a területekkel kapcsolatban, amelyeket Ranovics — tárgyi okoknál fogva — kevésbé, vagy egyáltalán nem érintett. Bevonta a tárgyalásba a régészeti és nyelvészeti anyag tanulságait is, és felhívta a figyelmet a keleti rabszolgatartó társadalmak néhány sajátos problémájára. (V. ö. a könyvnek az Arch. Ért. 1953. évf. 164—166. lapján megjelent recenziójával.) Horváth Tibor az újabb afganisztáni, Szilágyi J. György az arikamedui ásatások anyagát és jelentőségét ismertette, Baktay Ervin az indiai hellénisztikus-római művészetről beszélt, Kádár Zoltán pedig a dura-európosi és antiocheiai leletek ismertetése kapcsán a hellénisztikus művészet néhány elvi problémáját is felvetette. Dobrovits Aladár és Castiglione László felszólalása az egyiptomi hellénizmussal, elsősorban is az ottani földtulajdon és rabszolgaság kérdéseivel foglalkozott. Hahn István az ókori keleti társadalmak rabszolgaságának nem egyértelmű voltára mutatott rá. Kifejtette, hogy ez a kategória nem állandó, hanem tartalma korok és helyek szerint bizonyos változatokat mutat, majd utalt arra, hogy a kizsákmányoltak tényleges és jogi helyzete között nem egyszer lényeges különbség mutatható ki, és a rabszolgaság vizsgálata során ezt is figyelembe kell venni. (Részletesebben lásd a Századok 1952. évf. 2. számában, valamint az 1953. évf. 1. számában megjelent ismertetését.) Moravcsik Gyula a koiné-val kapcsolatos kutatásait ismertette. (A magyar kutatók között felmerült vitára vonatkozólag

* Hogy a munkaközösség hellénizmus-vitája mennyire időserű volt, mutatja az is, hogy majdnem ugyanakkor (1953 júniusában) folyt le a Moszkvai Állami Egyetem ókori történeti és archeológiai tanszéke, továbbá a Szovjet Tudományos Akadémia történeti intézetének ókori történeti szakosztálya által rendezett ankét is »a hellénizmus lényegéről«. Erről az ankétról részletesebb ismertetést eddig nem olvastunk; tájékoztatásképpen mindenesetre utalhatunk a készülöben lévő »Egyetemes történet« II. kötetének a »Vjesztnyik drevnyej isztorii« legutóbbi (1953. évf. 4.) számában közzétett fejezeteire, melyek közül a hellénizmus fővonásait (a keleti Mediterraneum rabszolgatartó társadalmainak társadalmi-gazdasági viszonyait és politikai fejlődését a hellénizmus korában) épen Ranovics könyvének bírálója, K. K. Zeljin foglalta össze (145—156. lap).

lásd Trencsényi-Waldapfel Imre idevágó fejtegetéseit a MTA I. és II. oszt. Közl. 1951. évi 1. sz. 87., valamint az I. oszt. Közl. 1952. évi 1—2. sz. 24. lapján.) Szilágyi J. György a hellénisztikus görög művészet problémáit, ill. a bennszülött lakosság és a rómaiak művészetéhez való viszonyát tárgyalta. A hellénizmus és Róma viszonyát Szabó Árpád történeti, Marót Károly elsősorban irodalomtörténeti szempontból vizsgálta. A hellénizmus és Róma kérdéséhez szólt hozzá Dobrovits Aladár is, aki ugyanakkor régebbi könyvének (Egyiptom és a hellénizmus, 1943.) bírálatát is adta. Wessetzky Vilmos a kopt kultúráról, Tőkei Ferenc pedig az ókori kínai rabszolgaság kérdéseiről beszélt.

A vitaülés jelentős eredményeket hozott. Lemérte Ranovics úttörő könyvének jelentőségét a hellénizmus kutatásában. Mulasztásainkon kívül fokozottan ráirányította a figyelmet a magyar tudomány eddig elért eredményeire, de arra is, hogy ezeket az eredményeket milyen kritikával lehet és kell használnunk. Értékes kiegészítéseket adott az ankét elsősorban az ázsiai hellénizmus területén az új anyag bevonásával. Különös részletességgel vetette fel és vitatta meg az ókori keleti népek társadalmi formációinak — elsősorban a rabszolgaságnak — a kérdéseit. Ezen a ponton — még ha nem jutott is végleges eredményre — jelentős új szempontokat vetett fel és fontos feladatokat jelölt ki. Az egyiptomi földtulajdon jellegére vonatkozólag is tartalmas vita alakult ki, melynek során világosabban rajzolódtak ki a kutatás megoldásra váró feladatai. A koiné jellegét a felszólalók Sztálin nyelvtudományi munkáinak útmutatása segítségével próbálták meghatározni és utaltak arra, hogy a koiné-t nem lehet egyszerűen a néptől elszakadt, osztályjellegű nyelvnek tekinteni. A hellénizmus és Róma kapcsolatának kérdésében az a vélemény alakult ki, hogy a római birodalom az ókori rabszolgatartó társadalom fejlődésének új szakasza, nem pedig a hellénisztikus birodalmak egyike. Ilyen módon tisztázódott az ókori történet korszakbeosztásának egy nem lényegtelen kérdése is.

»A hellénizmus és történeti szerepe«

Klasszika-filológiai és ókori történeti studiumaink fejlődése szempontjából nem mindennapi esemény egy 28 éves monográfia megjelenése. Amikor most Abram Boriszovics Ranovics, az érdemes szövegkutató postumus kötetének magyar kiadását bemutatjuk, tulajdonképpen arra a kérdésre szeretnénk válaszolni, amelyet az elhunyt tudós a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézetének ókori történeti szakosztályához nem sokkal halála előtt intézett levelében vetett fel: arra t. i., hogy »mit adhat (könyve) tudományunknak, népünknek«.

Hogy azonban erre a kérdésre megfelelhessünk, vázlatosan át kell tekintenünk a szóbanforgó problémakör eddigi kutatásainak történetét, ehhez kapcsolódva ismertetjük Ranovics könyvének legfőbb eredményeit, hogy ilyen perspektíva birtokában körvonalazhassuk a ránk váró további feladatokat.

Közismert tény, hogy a Ranovics-könyv címében is szereplő »hellénizmus« szó nem klasszikus képzés, akárcsak a »hellénisztikus« jelző: Droysen újította fel 1833-ban megjelent Alexandros-könyvében az Elő-Ázsia felé terjeszkedő görögség jelölésére az újszövetségi nyelvhasználattal nem mindenben egyezőleg. A szó tartalmának határozatlanságára és ingadozására még visszatérünk, most arra kell választ adnunk, hogy 1833-ig, sőt még azon túl is miért nem foglalkoztak rendszeresen a hellénizmus korszakával? Ennek kettős — egy külső és egy belső — oka van: egyrészt forrásaink igen gyéren és zavarosan csordogálnak, másrészt pedig — és ez talán még döntőbb — a Chairóneia utáni

történetet már nem tekintették görög és még nem római történetnek, legfeljebb egyes alakjait vették mindig elő iskolás-moralizáló beállításban, de a kor egészének az áttekintésére nem vállalkoztak. Nem véletlen tény az sem, hogy Thukydides után az első történetíró, akinek művét összefüggő részleteiben ismerjük, már a nagyhatalommá váló Róma hirdetője: Polybios. Ami a peloponnésosi háború és a római hódítás között végbement, gomolygó eseményhalmaz, a klasszikus görög polis-rendszer lehanyatlásának és bukásának csődtömege, amelynek rendezésére senki sem vállalkozott. Még Alexandros egyénisége és derékbatört életműve is inkább az alakja körül burjánzó regényes irodalomban, semmint a vezérkarával együtt vonuló tudósok és írók. műveiben tükröződik. Hiába volt eszményképe Achilleus, Homérosa nem akadt. Philippos és általában a makedónság nem pozitív teljesítményeiben élt tovább, hanem mint a görög szabadság lábbaltiprója; Alexandros hódításait, amelyeket pedig a költők képzelete Héraklés és Dionysos küzdelmeivel és diadalmenetével hasonlított össze, határt és a mértéket nem ismerő emberi önkény és nagyra-vágyás bűnös megnyilatkozásainak minősítették; nem az oikumené egyesítőjét és a görög kultúra terjesztőjét, hanem a keleti despotát, Kleitos és Kallisthenés gyilkosát, a görög nép, sőt fajiség szétzüllesztőjét látták benne. Nincs itt hely arra, hogy Alexandros hírnevének történetét akármilyen röviden is ismertessük, a fő vonások évezredekén át ezek maradnak: zsarnokká fajult uralkodó, mesehős, vagy aktuális politikai és katonai vállalkozások összehasonlítási alapja, vagy ihletője.

A görög antikvitásnak ez ellen a fonák és hiányos szemlélete ellen lépett fel Boeckh és Welcker tanítványa, J. G. Droysen. A fiatal porosz tudós függetleníteni tudta magát bizonyos mértékig a hagyományos görög-szemlélettől, de annál kevésbé a maga korától. Aischylost azért fordította, hogy a fényes múlt megelevenítésével másokban is tudatosítsa a szomorú jelent, a nemzeti erő és a szabadság hiányát. Mennyivel más hatást váltott ki Salamis a görögségből, mint a szabadságharcok a szent szövetség-korabeli poroszországból! A protestáns papi család sarja keresi az összefüggést az antikvitás és a kereszténység között, és úgy találja, hogy a görögség virágzása beleillik az isteni gondviselésbe, de beletartozik az Alexandros utáni periódus is, amelyben mások csak a politikai, szellemi és erkölcsi hanyatlás korszakát látták. Az emberiség fejlődésében az egyik legjelentősebb fázis az átmenet a görögségtől a kereszténységhez. Droysen mindenben az isteni teleológiát látja, isten működését fedezi fel. Ez jelenti számára a haladást, a lét és az elmúlás örök törvényét, a történelem erői pedig Alexandros alakjában koncentrálnak számára. Huszonötéves, amikor »Geschichte Alexanders des Grossen« c. munkáját kiadja. Ebben Philippos és Alexandros működésének eredményét az emberiség fejlődése szempontjából próbálja lemérni. A kereszténység felé mutató fejlődés során mindketten a haladást képviselték: ők vetették meg annak a világnak az alapját, amelyben a kereszténység kisarjadhatott; isten

velük volt, nem a kivénhedt görög polisokkal. Még könyve megjelenése előtt így írt mesterének, Welckernek: »Sie wissen schon, dass ich Verehrer der *Bewegung und des Vorwärts* bin: Caesar, nicht Cato, Alexander und nicht Demosthenes ist meine Passion. . . Sem Cato, sem Démosthenés nem tudta felfogni korát, a fejlődést, a feltartóztathatatlan haladást, a történésznek pedig szerintem az a kötelessége, hogy egy korban ezeket a gondolatokat válassza mintegy magaslati pontnak, ahonnan az egészet áttekintheti.« Történeti szemlélete és vallásos világnézete Makedonia hívévé avatja és szembeállítja a görög városállamokkal, de ugyanakkor Alexandros lelkesült csodálata mellett — ki nem mondott párhuzamként — ki-kicsendül művéből az a meggyőződése is, hogy Németország számára a történelem a porosz vezetés alatt történő politikai egyesítést tűzte ki célul; nemzedékének ezt a feladatot kell megoldania, mert a haladás követelményének ez felel meg, mint ahogyan a IV. században Makedonia erős keze jelentette a korszerű fejlődést és a haladást. Droysen teleologikus történetiszemléletében a Kelet és a Nyugat összefogása mintegy a kereszténység előkészítése; Alexandros minden cselekedete céltudatos tett; a nagy uralkodó felszabadította az addig szolgásgorban sínylődő népeket, tervszerű politikájával a világtörténelmet formálta; ő ismerte fel korának eszméjét, uralkodása mintegy alapkö az alkotmányos monarchia épületéhez. Alexandros minden tettét helyesnek vallja, ez pedig legalább annyira idealizáló történetiszemlélet, mint az, amely ellen küzdött.

Említettük, hogy a »hellénizmus«, ill. »hellénisztikus« terminus a »Geschichte Alexanders d. Gr.«-ben bukkan fel először. Ezt a kifejezést használja Droysen a »Geschichte des Hellenismus« két kötetében is egyre következetesebben, mégpedig nemcsak a görög és keleti kultúrák találkozásának és kölcsönös hatásának a jelölésére, hanem az Alexandros és a kereszténység közti *korszak* megnevezésére is, amikor ez a találkozás végbement. Jegyezzük ezt meg, mert a későbbi kutatások során a Droysen-féle terminusszal jelölt fogalom változott ugyan, de inkább szűkült, mint bővült, úgyhogy a polgári tudományban általában szinte csak kulturális jelenséget értenek rajta. — Droysennel kapcsolatban említsük még meg, hogy történeti koncepciója »A hellénizmus történetének« 1843-ban megjelent II. kötetében még jobban elmélyült; alapeszméjét annyiban foglalhatnók össze, hogy a pogány világ legnagyobb jelentőségű tette — felbomlása volt; tehát Droysen még az antik világ hanyatlását is pozitíve, már t. i. teleologikus világnézetének megfelelően értékelte.

Droysen két műve 2. kiadásban (egybefoglalva) 1877—78-ban jelent meg. Ez alatt az idő alatt jórészt elavult: az időközben hozzáférhetővé tett, ill. felfedezett feliratos és papirusz-anyag egészen más irányt szabott a hellénizmus kutatásának. B. Niese műve (*Geschichte der griech. u. maked. Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea. I.—III.* 1893—1903) szöges ellentéte Droysenének: míg Droysen színes, művészi előadásával, fantáziájával pótolta a történeti irodalomban mutatkozó hiányokat, Niese beérte a forrásokból kihá-

mozható adatok szenvtelen parafrázisával, óvatosan kerülve mindent, ami csak problémátikus; művét a Droysenre jellemző belső átélés helyett külsőleges szempontok szerint aprózta fel. Mégis értékes, amennyiben a 220-tól 120-ig terjedő időre vonatkozólag ez az első tudományos feldolgozás. (Droysen a sellasiai ütközetig tárgyalta az eseményeket.)

Droysen is, Niese is csak a politikai történetet ismertette. Azok közül a kutatók közül, akik viszont kizárólag a kulturális fejlődéssel foglalkoztak, ki kell emelnünk J. Burckhardtot. A »Griechische Kulturgeschichte«-ről a polgári irodalomban az a vélemény, hogy mások kutatásának szuverén negligálása miatt már megjelenésekor elavult volt. Vannak viszont, akik Burckhardt művében valami különleges svájci szellemiséget fedeznek fel és maradandó becsű alkotásnak tartják. Ki kell tehát térnünk Burckhardtnak legalább is a hellénizmussal kapcsolatos fejtegetéseire. Ilyeneket olvashatunk nála: »Mindig szerencse, ha egy magasabbrendű kultúra győzedelmeskedik egy alacsonyabbrendű fölött, egy tehetségesebb nép egy kevésbé tehetséges fölött.« (Hasonlóképpen beszél különben Mommsen is a hellénizmus italiai fejleményeivel kapcsolatban »szekundér« nemzetiségekről.) Hangsúlyozza, hogy a makedón és a római világbirodalom híján a kereszténység sem terjedhetett volna el. A diadochosokat rendkívüli jelenségekként ünnepli; a »nagy nemzedék« hihetetlen életerejének elapadtával azután megkezdődött az »elfajulás«; az előadásában használt »diadochisch« jelzőt »gierig und gewaltsam«-mal magyarázza; majd a görög polis csődjével kapcsolatban emlékezteti olvasóit arra a »régiről« hagyományra, hogy a demokrácia mindig társadalmi erőszakoskodásokat hozott magával, méltánytalan követelésekkel állott elő a vagyonosokkal szemben, sőt még illegális módon is kellemetlenkedett nekik; szerinte minden demokrácia elkerülhetetlenül pokollá fajul, »újból és újból felüti fejét a kommunizmus«. Rosszalással említi, hogy »a földosztás és az adósságok eltörlése napirenden volt, és a polis azt hitte, hogy gazdagabb lesz, ha a jómódúakat megfosztja vagyonuktól«. A tehetős osztály időnkénti kiirtása a polis végzetes elgyengülésére vezetett. Ezekhez az állapotokhoz képest még a XVII. századi spanyolországi helyzetet is rózsásnak minősíti, mert »Spanyolország nem került a demokrácia csőcselék hatalmába«. Elégedetten konstatálja, hogy azért — legalább is egyes nőszemélyekben — nem fajult el a *dór* vér. Ezzel szemben a Stoa megalapítójára nem talál megtisztelőbb szavakat, mint »Zenon, der zersetzende Semit«.

Álljunk meg egy pillanatra. Burckhardt 1897-ben halt meg, kéziratban hátrahagyott művét 1898—1902-ben adták ki. A német klasszicizmus eszményített képét a görögségről ő is tagadta, de a német idealizmus híve, politikai és társadalmi szempontból megrögzött konzervatív volt, annyira, hogy világlátásban gyűlölte pl. a vasutat. Egy még 1845-ből való levelében így írt: »Adjatok hálát istennek, hogy Kölnben, Koblenzben stb. porosz helyőrségek vannak, különben egyik napról a másikra akármiféle mesterlegények mehet-

nének a nyakatokra és kiforgathatnának mindenetekből.« Ezért szeretett volna a politikai szenvedélyek és rút tények világából holmi eszményi régiókba menekülni.

Bizonyos szempontból haladást jelentenek Beloch kutatásai, amennyiben Beloch nem zárkózott el a gazdasági fejlődés vizsgálata elől sem. Ezek a »gazdaságtörténeti« vizsgálódások azonban igen viszonylagos értékűek. Ranovics is rámutat Beloch bizonyos paradox állításainak komolytalanságára (279): a spartai társadalmi reformokkal kapcsolatban Beloch kifejtette, hogy az adósságok eltörlése nem a szegénység jelszava volt, hiszen a szegény embernek nem lehet adóssága; nincs hitele, nem is adnak neki kölcsön. Konstruál tehát Spartában valami mondvacsinált ellentétet a »nagybirtokosok« és a »kapitalisták« között. Erre a Beloch-féle állásfoglalásra még bőven idézhetnénk példákat: következetesen csak a földbirtokosok veszteségeit regisztrálja, a forradalmak áldozatairól, a régi arisztokrácia sajnálatos lecsúszásáról beszél; szerinte »a társadalom demokratizálódásának az lett a következménye, hogy a *lovagi kor* régi eszményei egyre inkább háttérbe szorultak«. (Propyläen Weltgesch. 191.) De azért igazságtalanok se legyünk, mint ahogy Ranovics sem volt igazságtalan, amikor hangsúlyozottan kiemelte Beloch, Kaerst, sőt Rosztovcev eredményeinek felhasználását is.

Szándékosan nem térünk ki azokra a kutatókra, akiknek munkásságát, ill. a polgári tudományban szokásos módszerekből folyó korlátozottságát Ranovics könyvében jogos bírálattal illette. Az eddigiek után aligha lepődik meg valaki, hogy Wilamowitz pl. »makedón feudális nemességéről« beszél, a hellénizmus jelentőségét elsősorban tudományos eredményeiben, a civilizáció elterjedésében és az általános kulturális színvonal emelkedésében látja. (D. griech. Lit. d. Alt. 82; 88.) Foglalkoznunk kell röviden Ed. Meyer hellénizmus-szemléletével. Ed. Meyer »a görög szellem belső felbomlásának« okát »a keletiekkel való összeolvadásban« fedezi fel. (Blüte und Niedergang des Hell., 60.) Ehhez járult még az »abszolút monarchia degeneráló hatása, valamint a Kelet vallási nézeteinek és kultúráinak térhódítása, a szétterjedő kultúra elerőtlenedése, a vezető rétegek blazirtsága, az anyagi érdekek előtérbejutása, ugyanakkor a kultúra nagy problémáinak és feladatainak háttérbeszorulása, a szellemi élet alkotóerőinek eltűnése«, — vagyis mindaz, amit Spengler a kultúra amerikanizálódásáról (ibid., 60—61) kigondolt.

Kornemann (Röm. Gesch. I² 182) szerint a hellénizmus — »a görög kulturális élet új formája« — a középkori létből még csak ekkortájt feltörekvő itálikusok számára semmit sem jelentett. Ugyanígy »még félig a középkorban rekedt népnek« minősíti a makedónokat is, akik éppen ezért nem tudták asszimilálni a meghódított óriástérségek lakosságát. (141.) Ugyanakkor a római népet, amely számára »Recht und Macht eins waren«, »a végzet láthatatlan erői tolták előre.«

Végezetül — Platónnal szólva: ὡσπερ κατάγελως τῆς πράξεως (Krit. 45 E), — néhány épületes megállapítást idézek J. Gregor Alexander-könyvéből. (Die Weltherrschaft einer Idee. 1940.) Előre is gondolhatjuk, hogy Gregor a makedón világhódító cselekedeteinek rúgóját a »Wille zur Macht«-ban látja. Egyik eszméje a népek egybeolvasztása volt, de mindenesetre a sémiták kikapcsolásával, mert — Gregor szerint — Alexandros nyilván terembe vette a Karthagóval való leszámolást. (423 ; 466.) Nem vitás, — jelenti ki, — hogy Alexandros a tömeges áttelepítésekkel és pl. a tízezres susai menyegzővel birodalma népeinek a rasszát akarta nemesíteni, különös tekintettel az iráni indogermán törzsekre! (424.) Akárcsak Burckhardt, Gregor is a »dór« szellem, a »maskulin« görögség, a »Herrenmenschentum« megnyilatkozásait fedezi fel és csodálja a IV. század történetében. (9—10.) Úgy érzi, — nyilván nem forrásai, hanem 40-es hitvallása alapján, — »mintha a faj, maga a vér vetette volna meg az új évszázad alapját.« (11.)

De ne folytassuk az örömtelen szemlét. Tekintsük át röviden a hellénizmusra vonatkozó hazai kutatásokat. Hunfalvy János 1850-ben megjelent »Egyetemes történelmének« (2. kiad.: 1862) meglátszik írójának berlini és tübingai iskolája: idézi és felhasználja Droysent, de a görögségről festett képe inkább a régi, klasszicizáló, ill. moralizáló vonásokat mutatja. »Sándor nem vált azon nagy emberré, milyenné tehetségeihez képest válhatott volna. Rendkívüli dicsvágya és önössége elhervasztotta erényeinek legszebb virágait« — írja (80). Máshol: »Sándor mind ingerlékenyebbé, szeszélyesebbé vált. A királyi fény és ázsiai pompa mind kedvesebbé lett előtte, lassanként hozzászokott a dőzsöléshez és mértéktelenséghez. A bujaság és bor már azelőtt ragadta vala őt gondatlan cselekvésekre, pl. Persepolis felgyújtására; szenvedélyei azután mind nagyobb hatalmat gyakoroltak rajta.« (82.) Kleomenés sellasiai leveretése után Sparta »sohasem idült fel többé. Galád zsarnokok sanyargatták ezentúl, mint Machanidas, s kivált az emberek szeméjéje, Nabis.« (89.) Ugyanakkor »a hon- és szabadságszerető Aratos mély fájdalommal veté magát a makedonnak kebelébe.« (Ü. o.). Látjuk tehát, hogy Hunfalvy egyáltalán nem tudott elszakadni az ókor iskolai használatra szánt sablonjaitól. De ezt a képet találjuk mindenütt: a költő rokonszenve Démosthenésé, ki »Filepet ostoroz lángajkivak«, vagy a »világbíró« Nagy Sándor pl. Deák Ferenc szerint is »csak hámulatot nyerhetett a késő maradéktól, nem köztiszteletet. mert Görögország szabadságát végkép meggyilkolta.« Márki Sándor, akinek összefoglalásából a Deák-idézetet vettük (206), az ókori történelemben mindig modern párhuzamokat keresett. A Chairóneia utáni helyzettel kapcsolatban pl. I. Lipót korára utalt, »midőn az egység és a területi épség helyreállításának ára maga a szabadság volt.« (195.) Félreismerhetetlen a célzás ott is, ahol Dareios alattvalóinak hűségét és kitarását aposztrofálja: »A perzsák vagy nem nyögnek türethetetlen önkény alatt, vagy nem érezték ennek nyomását, mert nagy királyuk ellen szeren-

csétlenségében sem keltek fel, amire pedig alkalmasint maga Alexandros is számított. Ez történetük legszebb lapjára tartozik.« (200.) Több ízben említi Zrinyi Miklósnak Nagy Sándor sikereivel és dicsőségével kapcsolatos megjegyzéseit. Irodalmi hivatkozásai és fejtegetései általában azt mutatják, hogy nem első kézből, csak másodlagos forrásokból dolgozta fel az ókori történelmet.

Valamivel régebbi Gyomlay Gyula összefoglalása: »A görögök története a római hódítás koráig.« (1899.) Már maga a cím, ill. az anyagbeosztás is elárulja, hogy a könyv szerzője nem jutott túl Droysenen, annak ellenére, hogy a külföldi kutatásokra állandóan hivatkozik. A politikai történettől különválasztva, mintegy függetlenül foglalkozik ugyan a gazdasági viszonyokkal is, de épen nem kielégítő szempontokból. Bücher oikos-gazdasági elméletével szeriben Ed. Meyer ciklikus elméletét vallja, amely pedig nem egyéb, mint a kapitalista igények apologiája. Történeti koncepciója, ha ilyenről beszélhetünk, összehasonlíthatatlanul szegényesebb, mint — mondjuk — Schvarcz Gyuláé, akinek (gyökerében reakciónak minősíthető) munkássága azonban a hellénizmust megelőző korszakra koncentrált.

Egyáltalán még mennyiségileg sem sok az, amit a hazai kutatásból a hellénizmus történetére vonatkozólag említhetünk. Monográfiánk (mint amilyen pl. az athéni demokráciára vonatkozólag Schvarcz Gyuláé volt) nincs is. Hornyánszky Gyula »Kis- és nagyterületű állam. (Polis és hellenistikus birodalom).« c. tanulmánya egyetemi előadásokból kinőtt összefoglalás, amely a legismertebb kutatók idevágó eredményeit igyekszik csoportosítani. Hallunk közben »a gazdasági erők önkéntelen játékaról« (15), »a társadalmi életnek vakon dolgozó latens tényezőiről« (u. o.), a hellénizmust jellemző racionalizmusról (26), de pl. Egyiptom és a Seleukida-birodalom »belső zavarainak« vizsgálatát — különös tekintettel a tömeglélektan irányító gondolataira — már csak »érdekes feladatnak« jelzi és bizonyos »tömegjelenségeket« hajlandó inkább csak kuriózumoknak minősíteni. (21.) Éles tekintete azonban megpillantja Droysen hellénizmus-kutatásának rejtettebb rügőit. »Nem függetlenül az imperializmus gondolataitól, fredericianus emlékektől, — írja (33), — ... örömmel üdvözölte a hellenizmusban azon új kor eljöttét, amely a tespedő polisok helyett születő új világokra . . . tereli a figyelmet. Nagy Sándor alakja megint szépségének és dicsőségének teljes fényében tündökölt.« »A diadochosok kora is, mint gigasok harca rajzolódott le az olvasó emlékében. . . Mérhetetlen uralomvágy, mindenre kész akarat hatja át az egész kort vezető személyeiben.« Droysen teljesen átértékelte a görög történelem addig hagyományosan elismert menetét. Ebben a történet szemléletben a görög polis bukása »keveset jelentett, midőn a változott világrend egyszersmind mindannak is hadat üzent, amit Droysen a megvetés mozdulatával a »Kleinstateerei« szavába sűrített.« (33.) Hornyánszky azt is meglátja, hogy a makedón túlerővel folytatott küzdelem megítélésében a görög ügygel szimpatizáló álláspont Droysennél végleg makedón-

porosza csapott át. (34.) Mommsen is Droysentől inspirált hangon beszél a görög Kleinstaaterai-ról az achaiai szövetség halálküzdelmének leírása közben s a kor pusztulásához fűzött elmélkedésben végül is meglegegedésének ad kifejezést, hogy az álszuverénitás zavaros, káros állapotának a római kard egyszer-smindenkorra véget vetett. (35.) A továbbiakban Hornyánszky céloz arra, hogy 1871 után az elmélet is segítségére sietett a porosz historiának. Treitschke módszeresen kifejtette a nagy és kis állam különbségét; minden kis államban valami nevetségeset talált: »nemzeti önérzetet és büszkeséget csak a nagy állam fejleszt, már pedig az a jele egy nép erkölcsi kiválóságának.« (35.)

A meglehetősen alkalomszerű fejtegetések lezárásaként Hornyánszky »a hellenistikus birodalmat a civilisatio megteremtőjének és terjesztőjének« jelenti ki. (41.) Közben — Th. Mann nyomán — még egyszer kifejti a civilizáció és a kultúra közti különbség lényegét (42), majd megállapítja: »A hellenizmusnak az volt a rendeltetése, . . . hogy a görög kulturát civilisatióvá általánosítsa.« Végül leszögezi, hogy »túlzás volt a hellenizmus elhanyagolása; meg nem látása annak, hogy mint a görög szellem továbbfejlődése a régi mellé újat is hozott, de túlzás lenne — a helyes történeti értékelésnek szem elől tévesztésével — a két kor helyét figyelmünk körzetében megcserélni.« (46.)

Ha most — egy kis jóakarattal — a Kerényi-féle »Egyetemes Történet« I. kötetét is a magyar tudományosság rubrikájában könyveljük el, felvetődik a kérdés: szegényes történeti irodalmunkban jelentett-e gazdagodást ez a kollektív vállalkozás? Ha épen a makedón korszak történetét feldolgozó Kahrstedt fejtegetéseit olvassuk, a kérdésre bizvást megadhatjuk a választ. Pl. az »elvadult polis-élettel« kapcsolatban ezt találjuk: »Világos fejek mindennütt látják, hogy . . . a megbomlott demokrácia, a kiélt polis minden bajnak a forrása. . . (Van, aki) a tisztességes emberek régi mérsékelt demokráciájának visszatéréséről álmodik. . . A felvilágosodottak lassanként megtalálják az utat a monarchiához. . . Az egységet a leghatalmasabb teremtette meg a görög világ északi szélén még fennálló régi monarchiák közül. Makedonia volt ez hűbéruraival és nemesi birtokaival. . . (Thessaliában és Makadoniában most) virágzó városok emelkednek. . . A lovagvárokat elhagyják mind a két országban, a nemesség a városba költözik. . .« (340-) Folytathatnók, de inkább csak egyet: aligha véletlen fogalmazás, hogy Kahrstedt szerint a görögség »tér nélküli nemzet« (Volk ohne Raum) volt. (355.)

A 275 utáni események Alheim-féle előadásáról még Heinlein Istvánnak is az volt a véleménye, hogy a történelemben azért »a lelkiiségtől független természeti, gazdasági és társadalmi viszonyok is tekintetbe jönnek,« de ő is egyre csak »szellemi mozgalmakat« emlegetett. (EPhK 58, 221-) Philippos és Alexandros kora — az univerzális eszme kora (60,407), ennek az eszmének az alapja, egyszer-smind a kialakulóban lévő világbirodalom fermentuma a görög műveltség volt. »A nagy király halála után az univerzális eszme . . . a diadochosok veszekedése közben elsatnyult.« (U. o.) A történelmet a kor- és nép-

szellem irányítja: a hellénisztikus államok lényege »a továbbfejlődő és átalakuló hellén kultúra, a hellénizmus.« (61,105.)

Egyszóval a hellénizmus történetének hazai kutatása meglehetősen sivár képet mutat. A szorosabb értelemben vett klasszika-filológia művelői közül csak Módi Mihály választotta munkaterületéül a hellénisztikus költészetet, de írásai semmiképpen sem tartoznak filológiánk csúcsteljesítményei közé. Műfordítóink is elő-elővették a hellénisztikus költőket, de a hellénizmus korának megismerését ez sem sokkal mozdította elő. A sok negatívum közül örvendetes módon emelkedik ki Moravcsik Gyula tanulmányos könyve, amely »a papiruszok világából« vett szövegekkel a hellénizmus nem egy kérdésében is tájékoztatja olvasóit. Hasznos volt annak idején Dobrovits Aladár »Egyiptom és a hellénizmus« c. kis kötete, amely azonban korántsem ad teljes képet a hellénizmusról. Meg kell még említenünk Szabó Árpád »Demosthenes és Athén« c. munkáját, a régebbi kiadványok közül Kerényi »Griechisch-orientalische Romanliteratur«-ját, Alföldinek a római császárkultusz hellénisztikus előzményeiről írott dolgozatait, régészeink és művészettörténészeink (Láng Nándor, Hekler Antal, Szalay Ákos, Oroszlán Zoltán) munkáit, és egyáltalán azokat a kisebb-nagyobb tanulmányokat, amelyekben kutatóink a hellénizmus korának részproblémáit dolgozták fel. De ezek a tanulmányok egy esetben sem ölelték fel a hellénizmus kérdéskomplexusának egészét, nem is vállalkoztak a hellénizmus alapvető kérdéseinek részletes és a haladó tudomány követelményeinek megfelelő kifejtésére. Ezt — legalább is bizonyos vonatkozásban — csak Trencsényi-Waldapfel Imréről mondhatjuk el, aki a hellénisztikus zsidósággal kapcsolatos kutatásait nem egyszer elvi jelentőségű és általános érdekű problémák tisztázásává igyekezett szélesíteni.

Ebből a hosszúranyúlt áttekintésből bárki láthatja, hogy valóban szükségünk volt egy olyan monográfiára, amely »a hellénizmust és történeti szerepét« a haladó tudomány fegyvereinek vértetében vizsgálja. Maga a szóbanforgó mű mindenesetre nem tankönyv, nem kézikönyv és nem »a hellénizmus történetek«, nem valamennyi felmerült, vagy felvethető politikai, gazdasági és művelődéstörténeti kérdés rendszeres kifejtése, — a szerző a hellénizmus történetének általános törvényszerűségeit vizsgálta, a hellénizmus helyét és jelentőségét akarta meghatározni az ókori rabszolgatartó társadalom történetén belül, épen ezért művét legalább annyira filozófiai, mint amennyire történeti jellegűnek mondja. Ez a bejelentés a szerkesztői előszóban eleve felhívja az olvasót, hogy a könyvtől ne várjon teljességet és mindenre kiterjedő, ugyanakkor arányos előadást.

Az eddigiek ismeretében tulajdonképpen még az is tisztázatlan, mit kell »hellénizmuson« értenünk. A forgalomban lévő meghatározások: »a görög kulturális élet új formája« (Kornemann), »idegen (stammfremd) népeknek görög életformával és görög kultúrával való átítatása« (Ed. Meyer), »a görög kultúrának civilizációvá való általánosítása« (Hornyánszky), vagy »a görög

szellem győzelme a nem-görög népek fölött« stb. — nem igazítanak el bennünket a hellénizmus mivoltának kérdésében. Ranovics több ízben visszatér erre a kérdésre és többféle fogalmazásban ad rá választ: »Az antik rabszolgatartó társadalom új fejlődési szakasza« (44); »történeti korszak, ... az antik rabszolgatartó társadalom történetének szakasza« (18); »az ókori rabszolgatartó társadalom fejlődésének magasabb fokon való megismétlődése« (33); »haladó jellegű szakasz az ókori világ történetében« (34) stb. Történeti szerepére vonatkozólag ezt olvassuk: »A hellénizmus egyike volt azoknak a korszakoknak, amelyek során a rabszolgatartó társadalom társadalmi és gazdasági korlátozottsága kieleződött, és ... létrejöttek a haladóbb társadalmi és gazdasági formáció előfeltételei.« (43.)

Ez a történeti szakasz — a fentebb áttekintett egyoldalú, misztikus, vagy eleve elhibázott megállapításokkal ellentétben — szükségszerű eredménye a megelőző fejlődésnek, és a görögországi rabszolgatartó rendszer alapvető ellentmondásaiban gyökerezik. A gazdasági, politikai és kulturális élet, valamint a társadalmi viszonyok terén végbement változásokat a rabszolgatartó társadalom fejlődési lehetőségeinek korlátozottsága magyarázza. Rabszolgatartó társadalomban nincs becsülete a munkának, lehetetlen a technikai fejlődés. Az így előidéződő válságból a piac extenzív kiterjesztése révén igyekeztek kilábolni. A fejlődésnek ezzel a szakaszával együttjár a rabszolgatartó osztály bomlása, a gazdagok és szegények közti harc kieleződése is. A IV. században jelentkező gazdasági, politikai és kulturális válság azt mutatta, hogy a rabszolgatartó társadalom Görögországban elérte fejlődési lehetőségeinek határát. Alexandros hódításai ideiglenes megoldásként óriási kiterjedésű egységet hoztak létre, az ezen belül meginduló nivellálódás folyamán összevegyülnek a »népek, szokások és törvények«; a termelőerők ugrásszerűen növekednek, a kapcsolatok addig nem álmódott méretekben kitágulnak, ugyanakkor a régi közösségi rend felbomlik, a termelés egyre inkább áru-jellegűvé válik, a hellénizáló Keleten is egyre általánosabb lesz a városi berendezkedés, ott is tért hódít a rabszolgatartás, fejlődik a népgazdaság, a polist új államformák váltják fel. Egészen új jelenségnek mondhatjuk a hellénisztikus kultúrát, amely azután nem is szűnt meg a válság megismétlődésekor, hanem helyi változataiban, különféle közvetítéssel továbbhagyományozódott.

De a világraszóló hódítások nem enyhítették tartósan a társadalmi ellentéteket. Az osztályharc a következő időszakban egyre csak fokozódott és nem egy helyen népi tömegmozgalmakra vezetett. Az átmeneti fellendülés után hamarosan megkezdődött az elkerülhetetlen hanyatlás, Engels szerint: »az elsatnyuló közösséget más, erősebb közösség (Görögországot előbb Makedonia, majd Róma) igázza le erőszakosan, de amennyiben ezek maguk is rabszolgaságon alapulnak, a középpont csupán áthelyeződik, s a folyamat magasabb fokon ismétlődik, míg (Rómát) olyan nép hódítja meg, amely a rabszolgaság helyébe más termelési formát állít.« (Anti-Dühring, 331.) Mennyiben minősít-

hetjük a hellénizmust ezek után haladó jellegű történeti szakasznak? Amennyiben elősegítette, hogy »a rabszolgatartó társadalom abba a stádiumába léphessen, amelyben lehetővé válik a magasabb társadalmi és gazdasági formációra való határozott áttérés.« (35.)

Ha valamely korszakra, akkor a hellénizmus korára elsősorban alkalmazhatjuk a Párttörténet klasszikus megállapítását: »A történettudomány, ha valóban tudomány akar lenni nem vezetheti vissza többé a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, országok »meghódítóinak« és »leigázóinak« tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia.« (130.) Így tárhatja fel Ranovics a hellénizmus tanulmányozása során nemcsak ennek a szakasznak hanem általában az ókori rabszolgatartó társadalom fejlődésének törvényszerűségeit is. A fentebb ismertetett gondolatmenetet konkrét anyagon világítják meg a könyv egyes fejezetei: Nagy Sándorról, a diadochosok háborúiról és a hellénisztikus államok kialakulásáról, a Seleukidák birodalmáról, a hellénisztikus Egyiptomról, a tulajdonképeni Görögországról, végül a hellénisztikus kultúráról, majd a »Befejezés« még egyszer áttekinti és összegezi a lényeges eredményeket.

Miben van ennek a könyvnek a jelentősége? A felölelt anyag gazdagságán és változatosságán kívül elvi vonatkozásban: abban, hogy a források elszórt adataiból széleskörű, általánosításra törekvő következtetéseket von le, a rabszolgatartó társadalom fejlődésmenetében ki tudja tapintani a lényeges, döntő mozzanatokat; abban, hogy a legjelentéktelenebbnek látszó kérdésben is szilárd elvi alapon tud állást foglalni, a nélkül, hogy a rendelkezéssünkre álló források adataitól, a tényektől elrugaszzkodnék. Ez a marxizmus-leninizmus módszerének következetes alkalmazásával lehetséges: egyáltalán Ranovics az első, aki a hellénizmus történetének összefoglalására marxista szempontból vállalkozott, ő hozta kapcsolatba a hellénizmus korának történetét a rabszolgatartó társadalom általános fejlődésével.

Ranovicsnak nem volt könnyű dolga. A hellénizmus korára vonatkozó források gyér és zavaros voltát már említettük, — részint épen ezért riadtak vissza a kutatók a hellénizmus feldolgozásától. Ezt csak még fokozza az a körülmény, hogy a rendelkezéssünkre álló forrásanyag is fölöttébb egyenlőtlenül oszlik meg: bizonyos vonatkozásokban bőven vannak minden apró részletre kiterjedő felíratos, numizmatikai, vagy főleg papyrusz-adataink, nem kevésbé fontos vonatkozásokban viszont annál kedvezőtlenebb a helyzet. Ez áll területi szempontból is: amilyen kimeríthetetlen kincsesbányát jelentenek a kutató számára az utóbbi félszázad papyruszeletei a hellénisztikus Egyiptom történetét illetőleg, annál hiányosabbak ismereteink a hellénisztikus világ egyéb országaira vonatkozólag. A történeti kutatás legkülönbözőbb munkaterületein, a legkülönbözőbb diszciplínákban kellett járatosnak lenni ahhoz, hogy az egész oikumenére kiterjedő hellénizmus történetét valaki úgy át tudja

fogni, mint ahogyan Ranovics megkísérelte. Nem, mintha a polgári tudósok között nem akadt volna senki, aki az anyagot — akár még nagyobb méretekben is — ne tudta volna felhalmozni, de a holt anyag felhalmozása sohasem elegendő, a valóban tudományos módszerek alkalmazása nélkül az eredmény csak helytelen, hamis, megtévesztő lehet.

Idézhetjük ezzel kapcsolatban azt a mélyreható, elvi kritikát, amelyben Ranovics Tarn, Rosztovcev, Schubart és Ed. Meyer műveit részesítette (12-). Rámutat arra, hogy a hellénizmus korántsem csak kulturális jelenség, de még ha az volna, akkor is csak az élet anyagi feltételeiből volna magyarázható; rámutat a rabszolgaság szerepére, amelyről akárhány polgári kutató egyáltalán tudomást sem vesz; cáfolja a »görög szellemre« való hivatkozások jogosultságát és értelmét; Rosztovcev részleteredményeinek elismerésével egyidejűleg nem hallgatja el azt sem, hogy — polgári kutatói korlátozottságából kifolyólag — nem is fedezhette fel a hellénizmus történetének általános törvényszerűségeit, nem is találhatta meg a hellénisztikus gazdasági élet fejlődésének alapvonalát, mint ahogyan értetlenül áll Róma bukása előtt is. A társadalmi és gazdasági formációk lényegének meg nem értéséből szükségképen folyik az ókori történet hatásosnak látszó, de valójában semmitmondó, ill. alapjában elhibázott modernizálása, az elvileg különböző gazdasági kategóriák összekeverése, a feudális, de különösen a polgári társadalom viszonyainak az antikvitásba való becsempészése. (16.) Az egyébként körültekintő és alapos Tarn sem látja tisztán, hogy az ókor és a modern világ között elvi határvonal húzódik. Rosztovcev nem tesz különbséget a szabad ember és a rabszolga munkája között, így beszélhet azután a hellénizmus korának burzsoáziájáról, proletariátusáról, feudális urairól, jobbágyairól stb. Rámutat Ranovics arra is, hogy a polgári tudósnak egyes részletekben megmutatkozó empirizmusa mögött a polgári osztálybeállítottság: a kapitalista társadalmi kategóriák örökkévalóságának, változhatatlanságának és ezzel együtt a tőkés társadalom örökkévalóságának az elismerése, ill. óhaja rejtőzik. (17.) Rátapint a demokrácia elleni gyűlöletre Feyel konstrukciójával kapcsolatban, amely szerint a III. századi Boiótia minden nyomorúságát a demagógiának köszönhette. (310.)

Egy másik helyen Ranovics — Alexandrosnak a görög városokkal szemben folytatott politikája kapcsán — Bickermann nézeteit veszi bonckés alá. Kimutatja, hogy Bickermann ötlete az elvont jogi kategóriákkal dolgozó polgári formalizmus mintapéldája. Egyszerűnek jelzett »posztulátumairól« bizonyítja, hogy egyrészt nem is olyan egyszerűek, másrészt nem állják meg a helyüket. (56.) Részletes filológiai vizsgálatnak veti tehát alá az »eleutheria« fogalmát és az ókor különböző viszonyai között különböző jelentését, majd rámutat arra, hogy pl. a keleti görög városok felszabadítása csakis a *perzsa* fennhatóság alól való felszabadítást jelentette. (60.) Ez a szabadság már nem a klasszikus polis szabadsága volt, hanem az addigi despotizmus ellentéte, olyan értelemben, hogy egy többé-kevésbé autonóm egyed kapcsolódott egy addig ismeretlen,

újtípusú állam rendszerébe, amelyben azonban a régi eszmék egyre inkább elvesztették aktualitásukat.

Nem kevésbé tanulságos az a vita, amelyet Ranovics az alexandrosi hódítások után megfigyelhető viszonylagos fellendüléssel kapcsolatban Rosztovcevvvel folytat. (124.) Rosztovcev szerint a diadochosok háborúskodásai már magukban véve is hozzájárultak a hellénisztikus világ felvirágoztatásához. Az állandó hadseregek szinte »egy hatalmas kereskedelmi konszernt« alkottak ; a zsoldosok — a típusá ekkortájt formálódó »miles gloriosus«-ok — csak úgy szórták a pénzt, amerre megfordultak, vagy ahol megtelepedtek ; »a háború épen ezért bizonyos mértékig kedvező tényező volt a korszak gazdasági életében« — írja. Ranovics erre csak annyit jegyez meg, hogy »ez az élőködő sereg, amely semmit sem termelt, csak rombolt és fogyasztott, a megvásárolt árukat olyan pénzzel fizette meg, amelyet a lakosságból sajtol ki«. A gazdasági helyzetet nem a pénzforgalom, hanem a termelés szempontjából kell megítélnünk. Téved Rosztovcev, mikor a virágzás szimptomáját látja abban is, hogy sok volt a gazdag ember. »A hadsereg és a háború szerepének, mint gazdasági tényezőnek a dicsőítése pedig nem más, mint megszokott formula, amely az imperialista rablást és a gyarmatok elnyomását leplezi.« (U. o.) Ugyanakkor kétségtelen, hogy az árutermelésnek a Kelet bevonásával nagyobb mértéket kellett öltenie.

Ranovics természetesen elsősorban is a társadalmi és gazdasági viszonyok változásait vizsgálja. Ezzel kapcsolatban azt jegyezhetjük meg, hogy érdeme nemcsak az irodalomban eddig alig érintett, vagy egyáltalán fel sem vetett kérdések (pl. a nagykiterjedésű templomi birtokokon folyó rabszolgamunka) tisztázása, hanem a polgári kutatásban általánosan elfogadott, de téves nézetek felszámolása is. Pl. Rosztovcev és követői tényként számolnak a hellénizmus korabeli feudalizmussal, »görög és makedón bárókról« stb. beszélnek. Az egész konstrukció alapja egy félreértett kifejezés Plutarchos Eumenés-életrajzából. Az itt olvasható »epauleis kai tetrapyrgias« kifejezést feudális váraknak értelmezték, ebből vonták le — a »petitio principii« hibájának elkövetésével — azt a következtetést, hogy az i. e. IV. századi Phrygiában feudális politikai berendezés volt. Csakhogy az »epauleis« értelme és jelentése egészen más. Phrygia *barbár* vidéknek számított még a rómaiak korában is, hát még a IV. században! Auktorhelyekkel bizonyítható, hogy lakói »par excellence« *barbárok* hírében állottak, az i. e. IV. században pedig — főleg a hozzáférhetetlenebb vidékeken — csakugyan azok is voltak. Így azután az »epauleis« és »tetrapyrgiai« sokkal inkább azokat a barbár településeket jellemzik, amelyeket Engels (Marx-Engels : Vál. II. 307—8.) a következőképen ír le : »A törzs, vagy törzsi szövetség központja kőfalakkal, bástyákkal és tornyokkal védett, kő- vagy téglaházakból álló város lett.« — A »baris« szóról, amelyet »manor-house«-nak (»földesúri katély, lovagvár«) fordítanak, tehát feudális szakkifejezésnek minősítenek, hasonló alaposággal kimutatja Rano-

vics, hogy jelentése nem egyéb, mint »gazdag, fényűző ház, palota«, — a hellénisztikus Kis-Ázsia »hűbérurairól« és »feudalizmusáról« pedig szó sem lehet. (168-)

Megérdemelnék a részletes ismertetést Ranovicsnak a keleti agrárviszonyokkal, a polis-berendezés keleti elterjedésével, a synoikizmosszal, vagy a hellénisztikus kultúrával kapcsolatos fejtegetései is. Ennek az utolsó fejezetnek jelentősége az, hogy Ranovics itt is a hellénisztikus kor általános törvényszerűségeit igyekszik nyomon követni. A hellénisztikus kor kulturális életének bizonyos vonásait meggyőzően hozza összefüggésbe a megváltozott politikai és gazdasági helyzettel. Előadásában mindenesetre hol tömören vázolja a dolgokat, hol pedig kitér a fontosabbnak ítélt részletekre is. De nem az így adódó aránytalanságokra, inkább a különösen sikerült fejtegetésekre szeretnők felhívni a figyelmet. Ilyen pl. az a rész, ahol Alexandros élettörténetének lezárásául és életművének értékeléséül a makedón hódítások következményeit ismerteti (86-); másutt röviden, de igen tartalmasan vázolja, mennyiben egyoldalú a diadochos-korszaknak az irodalmi forrásokban található ábrázolása (110); nem kevésbé tanulságos és érdekes az a rövid összefoglalás, amelyben Ranovics Görögország római »felszabadítását« ismerteti és, a frivol, képmutató jelszó valóságos hátterét bemutatja (142).

A szovjet kritika teljes mértékben elismeri Ranovics úttörő jellegű munkájának érdemeit, de rámutat úttörő jellegéből (másrészt befejezetlen voltából) folyó fogyatkozásaira is. Bizonyos megállapításai túlságosan általánosak (pl. amit a Ptolemaiosok államáról elmond, majdnem ugyanannyi joggal alkalmazható a Seleukida-birodalomra, Pergamonra, vagy akár még Rómára is); a jellegzetes egyéni sajátosságok — mint a hellénisztikus világban — könyvben is valahogyan nivellálódnak (pl. a diadochosok szinte azonos egyéniségeknek mutatkoznak nála, az egyéni különbségek elsikkadnak); a hellénisztikus Syria lehanyatlásának tényezői közül egészen lényegesek említetlen maradnak; a jellegzetesen egyiptomi »formák« is csak igen sommás elintézésben részesülnek; az új korszak gazdasági életének átmeneti fellendülésével kapcsolatban sok szó esik a kereskedelemről, annál kevesebb a döntő momentumról: a termelés sajátosságairól; a társadalmi viszonyok elemzése nem ritkán ugyancsak túlságosan általános formulákban történik; az egyiptomi agrárviszonyokat részletesen taglalja ugyan, de inkább statikusan, nem fejlődésükben; nem elemzi kielégítően a hadsereg jelentőségének kérdését (pl. a makedón seregen belül mutatkozó ellenzékiségre és összeesküvésekre csakis e hadsereg társadalmi összetételének elemzése révén kaphatunk magyarázatot); bizonyos vonatkozásokban még Ranovics is eszményíti Alexandrost és politikai elgondolásait; a hellénizmus eredetkérdésében és jelentőségének lemérésében inkább azt mutatja be, amit a Kelet kapott, semmint azt, amit a hellénizmusnak adott. Ebben pedig az mutatkozik meg, amivel különben Ranovicsot nem vádolhatjuk: a »klasszikus« görögség, ill. a Nyugat túleszményítése, másrészt a Kelet lebecsülése. Ranovics küzd ez ellen a helytelen felfogás ellen, akaratlanul mégis

azok táborába sodródik, akik szerint »Nagy« Sándor már csak azért sem »nagy«, mert csak *ázsiaiakkal* szemben ért el sikereket.

A könyv létrejöttének körülményei magyarazzák ugyan, de mi mégis fájjaljuk, hogy nem olvashatunk benne a baktriai görög királyságról, sem a parthus birodalomról, sem Pergamonról, sem a bosporosi királyságról, mégpedig lehetőleg synopsisban, nem külön-külön. Minden érdekessége ellenére legszínvonalasabb az utolsó (a hellénisztikus kultúráról szóló) fejezet. Az általánosítások kiemelése itt is helyes, de az egyéni sajátosságok még inkább tisztázatlanul maradnak. Rendkívül fontos a kritikának az a pontja, amely az egyes filozófiai irányzatok cselekvő erejének, vagyis annak vizsgálatát hiányolja, hogy mit és hogyan szolgáltak az akkori görög társadalom fejlődésének folyamatában pl. az egyes stoikusok, vagy kynikusok; továbbá az az utalás, hogy a hellénisztikus kultúrában nemcsak a rabszolgatartó társadalom válságának termékét kell néznünk, hanem ennek a kultúrának tagadhatatlanul hatalmas eredményeit is még nyomatékossággal számba kell vennünk.

Látjuk, hogy az örömmel és elismeréssel fogadott pozitívumokon kívül akadnak hiányok, fogyatékoságok is a bemutatott műben, de egyrészt az eredmények gyümölcsöző felhasználása, másrészt a hiányok pótlása, a vitás kérdéseknek a megadott irányban való további kidolgozása rengeteget jelenthet nemcsak szűkebb tudományunknak, ill. szakjainknak, hanem általában, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek kutatása szempontjából is. Kétszeresen vonatkozik ez hazai kutatásunkra, amelyben — mint láttuk, — a hellénizmus kutatása teljesen el volt hanyagolva, és még a pozitívnak elkönnyelhető részletkutatások is nemcsak tárgyilag, hanem ami döntőbb súllyal esik a latba: eszmeileg és módszertanilag is végkép szétforgácsolódnak. Ranovics könyvétől nem kevesebbet, mint azt várjuk, hogy műve eredményein okulva, a rendelkezésre álló kutatógárdát összefogva, valóban elvi szempontok követésével tanulmányozzuk az ókornak ezt a még sok mindenben problematikus szakaszát, erőnktől és képességeinktől telhetőleg szolgáljuk »tudományunkat, népünket.«

Borzsák István